

تعیین درجه توسعه نیافتگی

شهرستانهای استان خراسان

محمد رضا زاده مقدم

استفاده از شاخصها و عوامل متعدد توسعه و با به کارگیری روشی متشکل از تکنیکهای مؤلفه‌های اصلی، تاکسونومی عددی و جدول ارتقا در دو بخش مجزا انجام گرفته است که به محاسبه و مقایسه درجه توسعه نیافتگی شهرستانهای استان در دو سال ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ پرداخته است.

بخش اول

نتایج سال ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵

ابتدا به شرح نتایج کلی و سپس به بررسی نتایج بخشی می‌پردازیم:

الف - نتایج کلی

نتایج حاکی از این است که در سال ۱۳۵۵ از شانزده شهرستان استان خراسان شش شهرستان - مشهد، گناباد، طبس، درگز، فردوس و شیروان - بالای خط توسعه نیافتگی قرار دارند و

یکی از مشخصه‌های مهم اقتصاد سالم، توزیع عادلانه امکانات و ثمرات توسعه در میان آحاد جامعه می‌باشد. برنامه‌ریزان جوامع مختلف نیز جهت تحقق امر فوق سعی در کاهش نابرابریها از طریق تهیه و تدوین و اجرای برنامه‌های متعدد محرومیت‌زدایی دارند. از طرفی اولین و اساسی‌ترین گام در زمینه تدوین برنامه‌ای منطبق بر واقعیتها و کارا، در دستیابی به هدف برتر عدالت اجتماعی، شناسایی شرایط موجود می‌باشد. چه بسا ممکن است عدم شناخت دقیق شرایط و واقعیتهای موجود موجب بی‌ثمر ماندن کلیه تلاشها و کوششهای دست‌اندرکاران، در امر محرومیت‌زدایی و دستیابی به عدالت اجتماعی گردد.

به منظور دستیابی به شناخت هر چه بیشتر شرایط موجود، این مطالعه با

شهرستان مشهد با درجه توسعه نیافتگی ۰/۳۹۸۶۰ توسعه یافته‌ترین و تایباد با ضریب ۰/۷۸۹۲۷ محروم‌ترین شهرستان در سطح شهرستانهای استان به شمار می‌روند، از طرفی در سال ۱۳۶۵ اگر ضریب خط توسعه نیافتگی برای این سال را همان ضریب سال ۱۳۵۵ (۰/۶۳۳۳۴) در نظر بگیریم، تعداد شهرستانهای بالای خط توسعه نیافتگی با اضافه شدن شهرستانهای سبزوار، کاشمر و نیشابور به نه شهرستان افزایش یافته و کما فی سابق مشهد با ضریب توسعه نیافتگی ۰/۳۵۷۳۱ برخوردارترین، و تایباد با ضریب ۰/۸۹۵۲۳ محروم‌ترین شهرستانهای استان می‌باشند.

در مقایسه نتایج دو سال ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ به نکاتی برمی‌خوریم که در اینجا به ذکر بعضی از آنها پرداخته می‌شود.

۱- در این فاصله دهساله، به طور متوسط شرایط بهبود یافته است؛ البته اینجا ذکر دو نکته خالی از لطف نخواهد بود که در مورد چهار شهرستان تربت جام، تربت حیدریه، تایباد و بیرجند موضوع برعکس بوده، یعنی نه تنها از بهبودی درجه توسعه نیافتگی برخوردار نبوده‌اند، بلکه میزان این ضرایب افزایش یافته که این افت در مورد تربت جام شدیدتر از سایر شهرستانها بوده است. نکته دیگر اینکه بین سایر شهرستانها که از درجه توسعه نیافتگی شان کاسته شده، بهبود شرایط در تمام شهرستانها

یکسان نبوده است. بعضی از شهرستانها همچون نیشابور با افت از رتبه هشت در سال ۵۵ به رتبه توسعه یافتگی نه در سال ۱۳۶۵، از ضریب ۲/۵۷ درصد بهبودی برخوردار بوده‌اند، در حالی که شهرستانی مثل اسفراین ضمن ارتقا از رتبه پانزده به یازده از بهبودی به میزان ۸/۵ درصد برخوردار بوده است، به عبارتی توزیع امکانات جدید متعادل نبوده است.

خلاصه اینکه بهبود درجه توسعه یافتگی شهرستانها در سطح کلی مورد تایید قرار می‌گیرد. - در مورد دوازده شهرستان از شانزده شهرستان، بهبود داشته‌ایم -.

۲- در مقایسه نتایج این دو سال می‌بینیم که عدم بهبود در درجه توسعه یافتگی مربوط به شهرستانهای محروم می‌شود. به عبارتی شهرستانهای محروم، محرومتر و برعکس شهرستانهای برخوردار، برخوردارتر شده‌اند که این نهایتاً منجر به افزایش ضریب شدت نابرابری (دوگانگی) از ۰/۱۷ در سال ۵۵ به ۰/۲۳ در سال ۱۳۶۵ شده است؛ لذا طی دهه ۱۳۵۵ - ۶۵ نه تنها از شدت نابرابری کاسته نشده، بلکه شدیدتر هم شده است.

بخش دوم نتایج سال ۱۳۷۰

الف - نتایج کلی

الف - ۱ -

از هفده شهرستان استان، هشت شهرستان -

به ترتیب توسعه یافتگی: قوچان، اسفراین، بجنورد، کاشمر، بیرجند، تربت جام، قائنات و تایباد. - زیر خط توسعه نیافتگی قرار دارند و شهرستان تایباد با رتبه هفده توسعه یافتگی محرومترین شهرستان و شهرستان مشهد با رتبه یک به عنوان توسعه یافته‌ترین شهرستان استان به شمار می‌آیند. اینجا بد نیست اشاره‌ای به موقعیت طبس شود، انتظار می‌رفت طبس به عنوان یک شهرستان کویری دور از مرکز، در پایین جدول قرار گیرد ولی بعد از مشهد توسعه یافته‌ترین شهرستان است، این امر بیشتر به دو علت است: اولاً ویرانیهای زلزله طبس موجب شد دولت توجه خاصی به منطقه داشته و این کمکها موجب بهبود شرایط شد، ثانیاً طبس به عنوان یک شهرستان فقط ۴۳۶۱۸ نفر - طبق سرشماری سال ۱۳۷۰ - جمعیت دارد، لذا پایین بودن جمعیت موجب شده است سرانه امکانات بالا رود.

الف - ۲-

یکی از موضوعات مطرح شده در زمینه علل محرومیت، اثر فاصله شهرستان از مرکز استان (مشهد) بر میزان توسعه نیافتگی شهرستان می‌باشد، به عبارتی انتظار می‌رود شهرستانهایی که به مرکز استان نزدیکترند توسعه یافته‌تر باشند.

به منظور آزمون این موضوع؛ اولاً استان به دو بخش خراسان شمالی (بدون مشهد) و

خراسان جنوبی تقسیم شده و درجه توسعه نیافتگی بخشهای فوق محاسبه شده است.

در این میان شهرستانهای - شامل شهرستانهای بیرجند، قائن، طبس و فردوس - خراسان جنوبی که مجموعاً از مرکز دور هستند با ضریب توسعه نیافتگی ۰/۸۶ محرومتر هستند. ثانیاً مجموعه‌ای شامل شهرستانهای هم مرز افغانستان که عمدتاً به دلیل مرزی بودن و دوری از مرکز، جزو شهرستانهای دور افتاده محسوب می‌شوند در نظر گرفته شده که با درجه توسعه نیافتگی ۰/۸۶۴ نسبت به سایر شهرستانها محرومتر هستند.

ثالثاً به کمک روشهای اقتصادسنجی مدلی که در آن درجه توسعه نیافتگی متغیر وابسته، و فاصله شهرستان از مرکز استان به عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته شد، که نتایج برآورد مدل با ضریب اطمینان مطلوبی مبین رابطه مثبت بین دو فاکتور فوق می‌باشد.

به هر حال با توجه به سه مورد فوق این موضوع تایید می‌گردد.

ب - نتایج بخشی

نتایج بخشی در مطالعاتی که تا به حال انجام گرفته کمتر مورد توجه بوده است، در حالی که استفاده از نتایج کلی این گونه مطالعات در مسائل برنامه‌ریزی بدون آگاهی از وضعیت بخشهای مختلف عملاً ممکن نبوده و لازمه‌اش

رتبه (هشت) را در میان بخشهای هشتگانه دارا می‌باشد.

ب - ۲- نتایج بخش بهداشت و درمان

مشهد و بیرجند به ترتیب با درجه توسعه نیافتگی ۰/۲۵ و ۰/۸۸ برخوردارترین و محرومترین شهرستانهای استان به شمار می‌روند، در این بخش نُه شهرستان بالا خط توسعه نیافتگی قرار گرفته‌اند و از بعد شدت نابرابری با رتبه پنج همگنی، از شرایط مطلوبی برخوردار، نمی‌باشند.

ب - ۳- نتایج بخش جمعیتی و اقتصادی

در این بخش نیز اولاً شهرستانهای مشهد و تایباد به ترتیب از رتبه یک و هفده توسعه یافتگی برخوردار می‌باشند، ثانیاً تعداد هفت شهرستان زیر خط توسعه یافتگی قرار گرفته‌اند و از دید همگنی، با رتبه سه، نسبتاً از نابرابری کمتری برخوردار می‌باشند.

ب - ۴- نتایج بخش فرهنگی و تربیت بدنی

شهرستانهای درگز و تایباد به ترتیب با رتبه‌های یک و هفده توسعه یافتگی برخوردارترین و محرومترین شهرستانهای استان را شامل می‌شوند. در این بخش فقط هفت شهرستان بالای خط توسعه نیافتگی قرار دارند. این بخش با رتبه همگنی هفت، بعد از

آگاهی از نتایج بخشی، جهت شناخت دقیقتر شرایط موجود می‌باشد، خواهیم دید که چه بسا ممکن است شهرستانی در سطح کلی زیر خط توسعه نیافتگی باشد ولی در سطح بعضی از بخشها بالای خط توسعه نیافتگی قرار گیرد. مثلاً بیرجند در سطح کلی از رتبه چهارده توسعه یافتگی قرار دارد ولی در بخش آموزش و پرورش با رتبه چهار جزو برخوردارترین شهرستانهاست؛ لذا جهت رفع محرومیت در این شهرستان نیازی به ارتقای سطح آموزش و پرورش در شرایط فعلی نیست.

امیدواریم مطالعات آتی در ارتباط با نتایج بخشی به عنوان مکمل نتایج کلی که بدون آنها استفاده عملی از نتایج ممکن نیست، اهمیت لازم معمول گردد.

ب - ۱- نتایج بخش آموزش و پرورش

شهرستان گناباد با درجه توسعه نیافتگی ۰/۲۳۶ برخوردارترین شهرستان و تایباد با درجه توسعه نیافتگی ۰/۹۹۵ و رتبه هفده توسعه یافتگی، محرومترین شهرستان استان می‌باشد. در این بخش هفت شهرستان گناباد، فردوس، درگز، بیرجند، اسفراین، طبس و قاین بالای خط توسعه نیافتگی قرار دارند و از دید شدت نابرابری، این بخش در میان بخشهای مختلف با ضریب ۰/۳۷ بدترین شرایط را دارا می‌باشد، به عبارتی از دید همگنی، آخرین

بخش آموزش و پرورش، از بالاترین ضریب نابرابری در میان هشت بخش برخوردار می‌باشد.

ب - ۵ - نتایج بخش راهها

این بخش رتبه یک همگنی را دارا می‌باشد و هفت شهرستان در آن بالای خط توسعه نیافتگی قرار گرفته‌اند، برخوردارترین و محرومترین شهرستانها در این بخش به ترتیب شهرستانهای سبزوار و بیرجند در سطح استان می‌باشند.

ب - ۶ - نتایج بخش صنعت

در این بخش نیز مشهد با رتبه یک توسعه یافتگی، برخوردارترین و درگز با رتبه هفده محرومترین شهرستانهای استان را تشکیل می‌دهند، بعلاوه نه شهرستان بالای خط توسعه نیافتگی قرار گرفته‌اند. این بخش از شرایط مطلوبتری از دید همگنی شهرستانهای برخوردار می‌باشد.

ب - ۷ - نتایج بخش کشاورزی

در این بخش تعداد ده شهرستان زیر خط توسعه نیافتگی قرار گرفته‌اند، مشهد از رتبه یک توسعه یافتگی و شهرستان بیرجند به عنوان محرومترین شهرستان دارای رتبه هفده توسعه یافتگی در سطح استان برخوردار می‌باشند. از دید نابرابر و عدم همگنی شهرستانها با رتبه

شش همگنی از شرایط خوبی برخوردار نمی‌باشد که با توجه به تنوع در شرایط آب و هوایی در سطح استان چنین نتیجه‌ای دور از انتظار نبود.

ب - ۸ - نتایج بخش مسکن و تسهیلات رفاهی

بالاخره در آخرین بخش می‌بینیم که طبس با رتبه یک توسعه یافتگی برخوردارترین شهرستان و قاینات با رتبه هفده محرومترین شهرستان استان می‌باشند. بجز شش شهرستان، سایر شهرستانها زیر خط توسعه نیافتگی قرار دارند و از دید همگنی شهرستانها با رتبه چهار همگنی از شرایط متوسطی در سطح بخشهای هشتگانه قرار دارد.

خلاصه نتایج:

الف: براساس نتایج مربوط به سالهای ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ اولاً با گذشت زمان از سال ۵۵ به ۶۵ در کل، شاخصهای توسعه و به تبع آن درجه توسعه یافتگی شهرستانهای استان روبه بهبودی بوده است، هر چند در مورد چهار شهرستان برعکس بوده، ثانیاً در این فاصله با مقایسه ضرایب شدت نابرابری (دوگانگی) می‌بینیم که از همگنی بین شهرستانهای استان کاسته شده، به عبارتی به سمت نابرابری بیشتر حرکت کرده‌ایم. اگر در تخصیص منابع، به چهار

شهرستانی که شرایط روبه عدم توسعه یافتگی را دارا می‌باشند توجه بیشتری می‌شد، نه تنها بهبودی همه جانبه همه شهرستانها را شامل می‌گردید بلکه از شدت نابرابری هم کاسته می‌شد.

تاسف‌بارتر از همه اینکه در این فاصله شهرستانهایی که عقب مانده‌تر بوده‌اند (هر چهار شهرستان در سال ۱۳۵۵ زیر خط توسعه نیافتگی بوده‌اند) شرایطشان نه تنها بهبود نیافته بلکه بدتر شده، به عبارتی گرفتار یک دایره علت و معلولی شبیه دایره فقر گردیده‌اند و برعکس در مورد شهرستانهایی که در سال ۱۳۵۵ از شرایط مطلوبتری برخوردار بوده‌اند، شرایط به سمت بهبودی بیشتر سوق داده شده است یعنی در یک دایره علت و معلولی مثبتی قرار گرفته‌اند که غنی‌تر بودنشان موجب غنای بیشتر گردیده و مسئله بدتر شدن ضریب همگنی از اینجا ناشی می‌گردد.

به: نتایج مربوط به بخشهای هشتگانه در سال ۱۳۷۰ حاکی از این است که بخشهای

آموزش و پرورش و راهها به ترتیب رتبه آخر و اول همگنی را دارا می‌باشند. به عبارتی، امکانات آموزش و پرورش در سطح استان به بدترین و ناعادلانه‌ترین شکل توزیع شده است، ولی در بخش راهها با عادلانه‌ترین حالت نسبت به سایر بخشها عمل شده است.

ج: در پایان، نتایجی که در مورد خراسان شمالی و جنوبی، شهرستانهای هم مرز با افغانستان، و مدل برآوردی حاصل شده، این نکته را تبیین می‌کند که شهرستانهایی که به مرکز استان نزدیکترند، به طور متوسط نسبت به شهرستانهای دور از مرکز استان توسعه یافته‌ترند (برخوردارترند) خلاصه اینکه نتایج این مطالعه مبین این نکات است که با گذشت زمان در سطح کلی، به طور متوسط از شدت محرومیت کاسته شده است ولی علی‌رغم انتظاری که داشتیم نه تنها از شدت نابرابری کاسته نشده بلکه اوضاع وخیمتر شده است و نهایتاً نزدیکی به مرکز استان موجب برخورداری بیشتر از امکانات شده است.